

Формування інформаційної культури особи – пріоритетне завдання сучасної освітньої діяльності

В сучасній науці особливий інтерес до культури обумовлений перш за все розумінням її як значущого фактора суспільного розвитку.

Володіння певним рівнем культури, специфічної для даного суспільства, є необхідною умовою успішної діяльності людини в цьому суспільстві. Якщо людина не володіє необхідним рівнем культури, вона не зможе ні повноцінно навчатися, ні повноцінно працювати. Оволодіння культурою було і залишається адекватною передумовою входження індивідуума в соціум. Ерозія культури веде до лавини конфліктів на всіх рівнях суспільного життя, на всіх суміжних лініях цивілізаційних відмінностей [61, с. 123; 53, с.8]. Культура одночасно умовна (культурні навички не визначаються безпосередньо задачами фізичного виживання) і необхідна (без цих навичок не можна діяти в рамках цієї культури).

Історія науки, техніки і культури знає немало ідей і винаходів, які й сьогодні захоплюють своїм змістом і все ж не втілені в практику і назавжди залишилися надбанням музеїв і історичних творів. Загальною причиною цього є те, що всі подібні ідеї, винаходи і задумки не були включені в культуру тодішнього суспільства і не були знайдені шляхи для такого включення в наступні періоди суспільного розвитку. Тепер добре відомо, – як пише І.С. Ладенко, – що у випадку актуального і потенціального невиключення в культуру жодна ідея, винахід чи програма не можуть реалізуватися на практиці, навіть при значних затратах [36, с.3]. Будь-які технічні нововведення і ідеї стають в соціальному плані ефективними лише в тому випадку, коли вони органічно включаються в культурне середовище суспільства, стають невід'ємною частиною його загальної культури [32, с.166].

Ефективне впровадження в практику обчислювальної техніки і нових інформаційних технологій можливо тільки при широкій участі в цій справі представників різних професійних груп і шарів населення. Але це в свою чергу буде відбуватися лише при актуальному чи потенціальному включенні подібних засобів діяльності в сучасну культуру суспільства. Очевидно, що саме розуміння цієї обставини кожною людиною, яка має практичне відношення до нової техніки і технології, виступає важливою передумовою прогресу. На фоні загального розуміння у кожного нас повинно бути сформульовано конкретне уявлення про свою діяльність в структурі сучасного суспільства і про обставини, які сприяють чи заважають інформатизації. Тільки при умові формування адекватної самосвідомості особистості в умовах сучасного науково-технічного прогресу буде можлива її активна участь в інформатизації суспільства. У зв'язку з цим особливе завдання покладається на вищі педагогічні навчальні заклади, що повинні забезпечити підготовку кадрів інформатизації школи (з врахуванням проблем і перспектив інформатизації суспільства [49.1]), які володіють достатнім рівнем інформаційної культури.

Вперше термін “інформаційна культура” в науковій літературі появився в 1971 р. у монографії Г.Г. Воробйова [8]. Там автор торкається природи інформації, інформаційних потоків, звертає увагу на всезагальність використання інформації і на дотримання певних норм інформаційної поведінки. Вже на першому етапі появи засобів ЕОМ автор застерігав, що без застосування відповідних норм інформаційної поведінки порушуватимуться режими роботи в суспільстві і створюватимуться інформаційні “вакууми” і “есенції”. Проте, автор в цій роботі так і не сформулював визначення поняття “інформаційна культура”. Воно було сформульовано пізніше іншими дослідниками і пройшло певний розвиток.

Для виявлення сутності і “внутрішньої логіки” інформаційної культури, її специфіки, природно відштовхуватися від поняття культура, яке є більш загальним (родовим) по відношенню до даного. Інформаційна культура є складовою частиною культури як такої. Між тим, – як зазначає Л.В. Скворцов, – визначення предмету, змісту культури як такої є однією з найскладніших теоретичних проблем [53, с.5].

Терміну “культура” в різних науках і різними авторами надаються різні значення.

В історичному розвитку поняття “культура” була своя внутрішня логіка. Її розуміння йшло від ототожнення культури з усім, що створено людиною, до аналізу людської активності (діяльності, поведінки, спілкування). На кожному з цих етапів вводилися різні визначення цього поняття. Перше наукове визначення поняття “культура” дано в 1871 році. За дослідженнями О.І.Комарової, згодом з'явилося більше 160 визначень [33].

Американські культурологи А. Кребер та А. Клакхон (50-ті роки ХХ століття) таких визначень нараховують біля двохсот. Французький культуролог А. Моль (70-ті роки ХХ століття) репрезентував 250 варіантів визначення цього феномена. Сьогодні їх нараховують близько 500 [15, с.14]. “Уявлення про те, що таке культура, були досить різноманітними: від розуміння її як наукової поведінки або її абстракції, як механізму захисту, “сукупності соціальних сигналів і відповідей”, до варіантів, у яких культура просто зникає як така, у якій відсутня онтологічна реальність” – резюмує Л.Мостова з цього приводу роздуми А.Уайта [44, с.145].

Не дивлячись на значну строкатість визначень культури, переважна більшість з них у сучасній вітчизняній культурології зводиться до кількох переважаючих концептуальних напрямів. По-перше, характеристика культури як динамічного процесу розвитку сутнісних сил людини, творчої реалізації особистості як суб'єкта культурно-історичного процесу (Е.Баллер, Л.Коган, Л. Круглова, М.Межуев, Е.Ржебек, В.Семенов, Л.Соха та ін.). По-друге, аксіологічне визначення культури як системи

ціннісних орієнтацій суспільства і особистості, обумовлених ними параметрів і норм колективної та індивідуальної свідомості і поведінки, а також системи продукування цих цінностей професійного, конфесійного чи іншого характеру (духовно-інтелектуальних, художніх, соціальних, етнічних, релігійних тощо) (С.Анісімов, А.Арнольдов, В. Блюмкін, М.Дьомін, С.Дробницький, Н.Розов, Е.Соколов, Н.Чавчавадзе та ін.). По-третє, діяльнісне визначення культури, що визначає її як сутність локальних технологій життєдіяльності та одержаних внаслідок її застосування продуктів (В.Давидова, Б.Вишневський, В.Жариков, Ю.Жданов, Н.Злобін, М.Каган, Е. Маркарян та ін.). По-четверте, визначення культури як сукупності знань, соціального досвіду, який транслюється в просторі і часі, інформаційних технологій, знакових систем, семантичних архетипів і стереотипів свідомості (Ю. Лотман, М.Мамардашвілі, Б.Успенский та ін.).

У межах діяльнісного підходу, який домінує у вітчизняній культурології, найпоширенішими є дві орієнтації. Представники однієї з них (Н.Злобін, М. Каган) розглядають культуру як процес творчої діяльності, в межах якої відбувається не тільки духовне збагачення суспільства новими цінностями, але й самотворення суб'єкта культурно-історичного процесу. Представники другої (В.Давидова, Ю.Жданов, Е.Маркарян) бачать у культурі специфічний засіб діяльності, який забезпечує збереження і відтворення цивілізації в умовах мінливості навколишнього світу.

Педагогічний погляд на культуру прослідковується у визначенні, наведеному в "Українському педагогічному словнику". С.У. Гончаренко трактує це поняття як "сферу духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи і організації, що забезпечують її функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань та діяльності" [13, с. 182].

Тут культура зводиться до сфери духовного життя людей. Тому за бортом залишається частина культури, яка носить назву матеріальної. Відповідно до двох видів виробництва – матеріального і духовного – культуру прийнято ділити на матеріальну і духовну. Розвиток засобів праці, техніки (не тільки пам'ятники архітектури, скульптури, книгодрукування, прикладного мистецтва) слід відносити до досягнень матеріальної культури [11, с.41].

В Українському Радянському Енциклопедичному Словнику культура визначається як "сукупність практичних, матеріальних і духовних цінностей, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства, людини і який втілюється в результатах виробничої діяльності" [58, с. 203].

Культура – найбільш специфічний прояв людини як активної істоти. "Поza людиною, як стверджує Дж. Раду, поза її суспільним буттям нема і не може бути культурної творчості" [46, с. 27]. Соціальний характер культури сьогодні визнається всіма, навіть при наявності відмінностей в трактуванні відношення "суспільство-культура" [46, с. 27].

Про багатозначність існуючих трактувань поняття культура свідчать також результати методологічного аналізу, проведеного В.С. Ларцевим. У відповідності з підходами до вивчення культури виділяються такі групи визначень [37, с. 106-108]:

1) Соціологічна – розглядає культуру з позиції її особливостей в різних регіонах, у конкретних класах, націй, інших соціальних шарів, професіональних та вікових груп (Е.А. Баллер, Н.Е. Злобін, А.С. Фріш та ін.).

2) Антропологічна – пов'язана з описом механізмів соціокультурного існування різноманітних людських спільнот (сім'ї, роду, племені, народності, нації, міських, сільських жителів, і т.д.) на конкретних ступенях суспільної еволюції (М.М.Бахтін, В.М. Пропп, К.Леві-Стросс, Е.Тейлор, Ю.А. Афанасьєв, В.П.Іванов та ін.).

3) Аксиологічна – націлює увагу на процес створення людьми матеріальних і духовних цінностей, на виявлення їх ролі в ієрархії життя суспільства (В.А. Малахов, Н.З. Золотухіна-Атоліна, Ф.В. Герасин і т.д.).

4) Історична – характеризує культуру кожного конкретного суспільства як історично обумовлену систему способів і результатів людської діяльності (А.Ф. Лосєв, В.М. Межуєв).

5) Нормативна – акцентує значення у визначенні поведінки і структури свідомості людини прийнятих її соціальним оточенням правил і норм (С.А. Дантаміров, С.І. Корзон, Є.М. Пеньков та ін.).

6) Психологічна – представляє культуру як особливий родовий захід пристосування людей до природного оточення і економічних потреб, специфічно людський спосіб життєдіяльності (Е.С. Маркарян, В.Ф. Колле і ін.).

7) Гносеологічна – розглядає культуру як засіб передавання через традиції, звичаї, вірування людського досвіду від покоління до покоління (М.Фуко, А.І. Арнольдов і ін.).

8) Праксеологічна – бачить у культурі засіб для розв'язування різноманітних освітніх і виховних задач (В.Б. Чурбанов, К.С. Саритулян), для розвитку психічних властивостей індивіда (М.Коул, С. Скибнер і ін.).

9) Метрологічна – визначає культуру як параметр вимірювання рівня досконалості в оволодінні людьми навичками і уміннями різних видів практичної і теоретичної діяльності (М.С. Каган, Л.Н. Коган, В.А.Конєв та ін.), а також "цивілізованості" людства в цілому (А.С. Злобін, Ю.І. Єфимов, І.А. Громов та ін.).

10) Семіотична – визначає культуру як систему знаково-символьних утворень, які служать засобами комунікації між окремими людьми, соціальними групами, народами, історичними епохами (М.М. Бахтін, Ю.Н. Лотман, Б.А. Успенський і ін.).

11) Інформаційна – акцентує увагу на механізмах передавання спадкових і функціональних відомостей в цілісних рамках суспільства (А. Моль, І.Є. Ширмов і ін.).

12) Кібернетична – розглядає культуру як засіб самоорганізації людства в природі (Е.С. Маркарян, М.Фуко та ін.).

“В моем понимании, – пише А.І. Ракітов, – культура представляет собой крайне сложную систему, включающую мир устойчивых моделей деятельности и поведения, а также всю совокупность реализующих их чувственно воспринимаемых форм, представлений, конкретных видов деятельности и актов поведения, реализующихся в определенных обществах, интервале времени, среде обитания” [47, с. 11].

Зміст філософського аналізу культури, її структури і функцій полягає в тому, щоб від сприйняття культурних феноменів і форм, що їх виражають, які дані нам і чуттєво сприймаються, перейти до світу фундаментальних для даного соціуму норм, правил, стандартів і еталонів діяльності, що містяться в них [47, с. 11].

Жодне з вищезгаданих і тих, що залишилися поза увагою, визначень не в змозі висвітлити всі аспекти культури як одного з найскладніших філософських і соціологічних понять, яке охоплює неосяжний світ явищ, жодне не може претендувати на повне окреслення даного поняття. Більшість з них, безумовно, не суперечать одне одному, а взаємодоповнюють.

На основі аналізу різних підходів до визначень та трактувань поняття культури можна зробити висновок, що культура є способом дійового буття людини, що обумовлюється природою та суспільством. Джерелом культури є людська діяльність, в певній соціальній системі, творча продуктивна праця, яка може практично і духовно перетворювати дійсність (соціально-суспільні відносини і структури), а також саму людину. Поняттям “культура”, так би мовити, “проводиться своєрідна розмежувальна лінія між природним світом і світом соціальним, створеним людиною в результаті праці... Саме тому культура і постає як реалізація в природі людських цілей за законами самої природи. Вона – сфера освоєння, олюднення природи людською працею в інтересах самої людини” [15, с. 18-19]. При цьому ті чи інші результати діяльності (як і її різноманітні види, що розгортаються в певних суспільних сферах), набувають статусу “культури” лише в тій мірі, в якій сприяють розвитку сутнісних сил людини, творчих потенцій особистості. Все, що суперечить розвитку людини і утвердженню людяності, до культури належить умовно, є культурою лише за джерелом свого походження, а не за суттю. Скоріше, його (це “все інше”) можна назвати “антикультурою” [15, с. 21].

З позиції діяльнісної концепції дається визначення культури в Новому ілюстративному енциклопедичному словнику, яке візьмемо за вихідне в даному дослідженні:

“Культура – історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх взаємозв'язках, а також в матеріальних і духовних цінностях, що створюються ними. Поняття культура використовується для характеристики певних історичних епох (антична культура), конкретних суспільств, народностей і націй (культура майя, трипільська культура (доповнення наше)), а також специфічних сфер діяльності чи життя (культура праці, політична культура, художня культура); у вужчому розумінні – сфера духовного життя людей. Культура включає в себе предметні результати діяльності людей (машини, споруди, результати пізнання, твори мистецтва, норми моралі, права і т.д.), а також людські сили і здібності, які реалізуються в діяльності (знання, вміння, навички, рівень інтелекту, морального і естетичного розвитку, світогляду, способи і форми спілкування людей)” [42, с. 381].

Такий підхід дозволяє виділити багато культур в залежності від виду діяльності – фізична культура, світоглядна культура, екологічна культура, культура спілкування, педагогічна культура, інформаційна культура і інші.

Проте слід мати на увазі, що культура є цілісним формоутворенням. Структурні елементи її слід розрізняти за видами людської діяльності і не більше. Оскільки духовні і матеріальні начала є однаково вагомими початками будь-якої діяльності, вони є співрозмірними складовими будь-кого виду культури [15, с. 21].

В інформаційному суспільстві і в процесі його побудови особливе значення має інформаційна діяльність і, отже, інформаційна культура – фундаментальний вимір життя постіндустріального суспільства [53, с. 13].

Щодо понять інформаційна діяльність та інформаційний процес, то його так тлумачать сучасні словники. Інформаційна діяльність (інформаційна робота) – сукупність процесів збирання, зберігання, пошуку і поширення інформації (а також інших допоміжних процесів, які забезпечують ці основні процеси), які систематично здійснюються якою-небудь організацією (закладом, підрозділом, групою осіб і т.п.) [57]. Інформаційний процес – процес, в якому інформація розглядається як основний агент з певною послідовністю змін. До інформаційних процесів можна віднести не тільки процеси, які складають інформаційну діяльність, але інші процеси загального характеру (наприклад, читання) [57].

Н.І. Джинчарадзе інформаційна діяльність тлумачиться як сукупність процесів підготовки наукових документів, їх збирання, аналітико-синтетичного опрацювання, збереження, пошуку і розповсюдження інформації, самі документи розглядаються як носії інформації [16, с. 67].

Сучасна людина існує в світі інформації. Інформація виступає як єдність об'єктивного знання і універсальних цінностей, що відповідають інтересам буття людини [6, 59]. В контексті відношення людини до інформації, її оцінки, відбору для практичного використання, організації сумісної інформаційної діяльності виникає проблема інформаційної культури [6, с. 5]. Інформаційна культура – це нове поняття, яке “відображає глибинні тенденції, які вже довгий час осмислюють з різних боків” [6, с. 9]. Ці “глибинні тенденції” обумовлені історично досягнутим рівнем розвитку сучасного суспільства.

Оскільки інформаційні процеси включені в усі види соціальної діяльності, в тому числі і матеріальне виробництво, то “інформаційна культура є внутрішньо необхідним компонентом духовної і матеріальної підсистем культури”[31].

Розглянемо уявлення про суть поняття інформаційної культури в ряді робіт і тим самим прослідкуємо за становленням цього поняття.

Як уже зазначалося, термін „інформаційна культура” вперше в науковій літературі появився в 1971 р. (Г.Г. Воробйов [8], визначення поняття „інформаційна культура” в роботі не сформульовано). Перші спроби визначення поняття „інформаційна культура” зроблені в середині 80-х років минулого століття. Підхід до визначення інформаційної культури даний А.П. Єршовим [21, 45, 19, 18, 20, 17] – спочатку пропонувалося формувати такий аспект інформаційної культури як комп’ютерна грамотність.

У пояснювальній записці до конкурсної програми курсу інформатики [45] та в роботі [20] вказується:

„Цей курс повинен формувати в учнів:

- навички грамотної постановки задач, які виникають в практичній діяльності, для їх розв’язування за допомогою ЕОМ;
- навички формального опису постановки задач, елементарні знання про методи математичного моделювання і вміння будувати прості математичні моделі поставлених задач;
- знання основних алгоритмічних структур і уміння застосовувати ці знання для побудови алгоритмів розв’язування задач за їх математичними моделями;
- розуміння будови і функціонування ЕОМ і елементарні навички складання програм для ЕОМ за побудованим алгоритмом однією з мов програмування високого рівня;
- навички кваліфікованого використання основних типів інформаційних систем (і пакетів прикладних програм загального призначення) для розв’язування за їх допомогою практичних задач і розуміння основних принципів, що лежать в основі функціонування цих систем;
- уміння грамотно інтерпретувати результати розв’язування практичних задач за допомогою ЕОМ і застосовувати ці результати в практичній діяльності.

Ці вимоги, взяті в мінімальному обсязі, складають задачу досягнення першого рівня комп’ютерної грамотності, взяті в максимальному обсязі складають перспективну задачу – виховання інформаційної культури учнів”.

Звідси випливає, що як під інформаційною культурою особи (тут йдеться про учнів), так і під комп’ютерною грамотністю (яка розглядається як складова інформаційної культури, певна сходинка до оволодіння інформаційною культурою) розуміється певна система умінь, навичок, знань виконувати відповідну діяльність (пов’язану з розв’язуванням задач з використанням засобів інформатизації, насамперед – комп’ютера).

Щодо конкретного змістового наповнення поняття (А.П. Єршов використовує слово ”формула”) ”інформаційна культура” (як і ”комп’ютерна грамотність”), то вона показана через призму так званого програмістського стилю мислення. Про розуміння А.П. Єршовим важливості програмістської діяльності свідчить його висловлення (1982 р.) „програмування – друга грамотність”. Як пізніше зазначав сам А.П. Єршов, це висловлення про програмування „було швидше риторичною фразою, ніж науковим поняттям. Ця метафора, проте, сприяла впровадженню ідей „комп’ютерної грамотності” в суспільну свідомість”[20].

Разом з тим А.П. Єршов відзначає складність вироблення уявлення про інформаційну культуру. „Зараз з’являється непроста задача вироблення уявлення про інформаційну культуру, яка дозволила б запобігти крайнощів примітивного ремісництва і снобіського професіоналізму в навчанні інформатики. При всьому цьому це поняття повинно бути достатньо емним, широким і конкретним, щоб, маючи свій фундаментальний зміст, воно в той же час підводило учнів до вибору адекватного рівня оволодіння інформатикою в післяшкільний період” [20, с. 15].

Отже, в середині 80-х років минулого століття були зроблені перші спроби визначення поняття “інформаційна культура”. Причому було висунуто формування такого аспекту інформаційної культури, як комп’ютерна грамотність. І це не випадково. Адже грамотність є лише першим кроком до оволодіння культурою. Так буває завжди, про яку галузь грамотності чи культури ми б не говорили. “Інформаційна грамотність сьогодні, – пише Ю.А. Шрейдер у 1988 р., – це навички елементарного поводження з персональною ЕОМ, тобто з ЕОМ, яка призначена для масового користувача, який не володіє навичками програмування” [61, с. 123].

Двома роками раніше автори (А.П. Єршов, В.М. Монахов) конкурсної програми курсу “Основи інформатики і обчислювальної техніки”, основною метою якого було забезпечення комп’ютерної грамотності, в число завдань включають формування елементарних навичок складання програм для ЕОМ за побудованим алгоритмом однією з мов програмування [45]. Таке саме завдання проголошувалося також в першій програмі нового курсу ОІОТ [43].

Поняття комп’ютерної грамотності формувалося разом з введенням в школу навчального предмета “Основи інформатики і обчислювальної техніки” і відразу стало в ряд нових понять шкільної дидактики.

Аналіз пропонованих компонент комп’ютерної грамотності дає підставу вважати, що поява поняття комп’ютерної грамотності виявилася результатом розширення поняття алгоритмічної культури учнів, яке досить повно розкрито в роботах В.М. Монахова, В.С. Королюка, Л.А. Калужніна, К.Л. Ющенко, М.Я. Ляценка, І.М. Антипова, О.А. Кузнецова, М.П. Лапчика, В.М. Касаткіна, О.М. Салтовського, С.А. Бешенкова, Г.А. Звенигородського та ін., а також в роботах за участю автора [24, 25, 26, 54, 60], шляхом додання таких “машинних” компонент, як уміння поводитися з ЕОМ, знання будови і функціонування ЕОМ, елементарні навички складання програм

для ЕОМ за побудованим алгоритмом однією з мов програмування, знання ролі ЕОМ в сучасному суспільстві. Зазначимо, що при введенні терміну “шкільна інформатика” (1979 р.) [21] враховувалась соціальна роль обчислювальної техніки. Цей природний зв'язок поняття комп'ютерної грамотності з поняттям алгоритмічної культури відзначався і в пояснювальній записці до програми нового курсу, одне із завдань якого проголошувалося як “систематизація і завершення алгоритмічної лінії курсу алгебри восьмирічної школи” [43, с. 5], і в адресованих вчителям методичних рекомендаціях, які визначали першим методичним завданням курсу ОІОТ завдання “завершити формування провідних компонент алгоритмічної культури школярів як основи формування комп'ютерної грамотності” [27, с. 3].

Найближчим часом після появи першої програми курсу ОІОТ в ряді науково-методичних робіт поняття “комп'ютерна грамотність” дістало досить стійке наповнення. Зокрема, в останніх роботах А.П. Єршова концепція загальноосвітніх основ інформатики дістала подальший розвиток. Були виділені основні поняття інформатики: інформація, модель, алгоритм, опрацювання інформації, ЕОМ (виконавець) і поняття, пов'язані з видами діяльності в процесі використання ЕОМ: алгоритмізація, програмування, розв'язування задач на основі готових чи знову розроблених програм.

Є.П. Веліхов виділяє чотири групи питань, які складають зміст комп'ютерної грамотності учнів: початкові фундаментальні знання в галузі інформатики; знання і навички, що стосуються найпростішого використання комп'ютерів; уміння писати найпростіші програми, які не зводяться проте до практичного уміння програмувати; уявлення про галузі і можливості застосування ЕОМ, соціальні наслідки комп'ютеризації [3].

О.А. Самарський і А.М. Тихонов вважають, що школярів треба вчити не тільки писати прості програми, а й працювати з математичними моделями явищ, оскільки саме це уміння необхідне зараз більшості фахівців [50].

Наведені в [43, 45, 20] пояснення щодо поняття “інформаційна культура” свідчать, що воно утворено шляхом додання нових і деякого розширення попередніх компонент комп'ютерної грамотності, причому всі нові доповнення до поняття “інформаційна культура” стосуються в основному питань застосування методу математичного моделювання для розв'язування задач за допомогою ЕОМ.

У 80-х роках у багатьох країнах було усвідомлено економічні наслідки нових технологій і виникло цілий ряд державних ініціатив. У Великобританії була затверджена (1981 р.) державна програма в галузі інформатики (проект “комп'ютерна грамотність”) [4]. У Франції була впроваджена (1982 р.) програма “Інформатика для всіх”. У США, Німеччині, Австрії впроваджується комп'ютеризоване шкільне навчання. Ключем до забезпечення комп'ютерної грамотності учнів є відповідна підготовка вчителя. У зв'язку з цим багато визначних спеціалістів в галузі інформатики і педагогічної освіти присвятили свої дослідження питанням забезпечення комп'ютерної грамотності як учнів, так і вчителів. Яким же чином закордонні дослідники тлумачили зміст комп'ютерної грамотності (учителя, учня)?

За відомим визначенням Д. Уотта [64] зміст комп'ютерної грамотності кожного члена суспільства визначається тим, як він використовує комп'ютер у своїй діяльності. Перефразуючи дане Д. Уоттом визначення комп'ютерної грамотності стосовно учителя, автори роботи [63] пропонують таке її тлумачення: “Комп'ютерна грамотність може бути визначена як комплекс знань, умінь і навичок, які дозволяють вчителю ефективно використовувати комп'ютер в навчанні з метою підготовки учнів як продуктивних громадян комп'ютерно-орієнтованого суспільства”.

Аналізуючи цитовані роботи, а також роботи інших авторів, бачимо, що комп'ютерна грамотність визначається переліком знань, умінь і навичок, які забезпечують виконання відповідної діяльності (в основному, діяльності, пов'язаної із використанням комп'ютерної техніки). Що ж до конкретного переліку згаданих знань, умінь та навичок, які забезпечили б відповідний рівень комп'ютерної грамотності (учителя, учня), то єдиної думки серед авторів не існувало. Так, Д.Уотт комп'ютерну грамотність вважає феноменом загальної культури, притаманною громадянину інформаційного суспільства, і перелічує чотири компоненти, які складають її зміст: здатність управляти комп'ютером і програмою для досягнення власних цілей; здатність використовувати готові програми; здатність використовувати свої знання для опрацювання інформації, комунікації і розв'язування задач за допомогою ЕОМ; розуміння зростаючого економічного, соціального і психологічного впливу комп'ютерів на особистість і суспільство [64]. При такому розумінні забезпечення комп'ютерної грамотності – це скоріше всього тривалий процес оволодіння комп'ютерною культурою, ніж процес оволодіння знаннями конкретного предмета з явними окресленими межами. Часто різні підходи до визначення рівня комп'ютерної грамотності вчителя (та й учнів) переважно пов'язані з питанням про те, чи вчителі (учні) повинні вміти програмувати. Цілий ряд американських дослідників висловлювали думку, що в майбутньому традиційні курси програмування будуть відігравати досить скромну роль у загальній програмі із забезпечення комп'ютерної грамотності. Акцент буде зроблено на застосування готових програм.

Поняття комп'ютерної грамотності, як уже зазначалося, трансформувалося в поняття інформаційної культури, зміст якого набагато ширший і глибший.

В.Ю. Мілтарьов і І.М. Яглом відзначають, що інформаційна культура необхідна кожній мислячій людині, а у вік “комп'ютерної революції” її значення різко зростає, бо без інформаційної культури як постановка задач, які повинні розв'язуватися за допомогою ЕОМ, так і мистецтво поведінки з ЕОМ утруднюється і навіть стає неможливим. При цьому поняття інформаційної культури тлумачиться таким чином: “сукупність знань про основні методи подання знань разом з умінням застосовувати їх на практиці для розв'язування і постановки змістових задач природно назвати інформаційною культурою – культурою поведінки зі знаннями, даними і інформацією” [39,

с. 103]. Очевидно, що з такої точки зору інформаційна культура повинна розумітися як знання про знання і інформацію. Отже, інформаційну культуру можна формувати. Автори визначають, що формування інформаційної культури, як і всякої культури, необхідно починати в шкільному віці. Особливо велика роль середньої школи, яка відповідає перш за все за загальний розвиток учнів [39, с. 104].

Результати досліджень різних аспектів інформаційної культури подані в працях Міжнародної наукової конференції "Информационная культура личности: прошлое, настоящее, будущее" [29]. Тут інформаційна культура розглядається як:

- "якісна характеристика перш за все життєдіяльності людини в галузі одержання, передавання, зберігання і використання інформації" [29, с. 7];
- "культура поводження з документами; культура здобування фіксованого знання і культура фіксації інформації; культура документографічного пошуку" [29, с. 53];
- "результат діяльності суб'єкта і процес збереження створеного, виробництва, поширення, використання об'єктів культури" [29, с. 11];

У першому з цих тлумачень припускається уміння користуватися інформаційними ресурсами. У двох інших – оперування соціальною інформацією, яка виникла в ході еволюції суспільства.

Поняття інформації і інформаційної культури з філософської точки зору аналізується А.П. Сухановим [56]:

- Справитися з гігантськими потоками інформації людина може "тільки за допомогою високої інформаційної культури, якою необхідно оволодіти"[56, с. 70];

- "Інформаційна культура, як невід'ємна частина культури в цілому, нерозривно пов'язана з "другою (соціальною) природою" людини. Вона є продуктом її творчих здібностей, виступає змістовим аспектом суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних відношень, зафіксованих за допомогою різноманітних матеріальних носіїв. При цьому під суб'єктом розуміється людина (чи соціальна група), носій предметно-практичної діяльності і пізнання; під об'єктом – те, на що направлена вказана діяльність суб'єкта" [56, с. 70-71];

- "Інформаційна культура може розглядатися як в широкому, так і у вузькому планах – у плані історичного розвитку і в плані досягнутого, здійсненого в розвитку інформаційної картини світу"[56, с. 72];

- "Інформаційна культура у вузькому розумінні – це рівень розвитку інформаційних зв'язків у людському суспільстві за період інформаційного спілкування людей, а також характеристика специфічної сфери життєдіяльності людей (інформаційної сфери), в якій можемо відмітити ступінь досягнутого, кількість і якість створеного, тенденції наміченого розвитку, ступінь прогнозування майбутнього.

В історико-генеалогічному плані інформаційна культура розвивалась разом з розвитком форм відображення, і в сукупності інформаційні процеси і інформаційні потоки як своєрідний результат суб'єктно-об'єктних відношень створили особливу область в еволюційному перетворенні біосфери в ноосферу "[56, с. 72];

- "Інформаційну культуру слід розглядати як досягнутий рівень організації інформаційних процесів, ступінь задоволення потреб людей в інформаційному спілкуванні, рівень ефективності створення, збирання, збереження, опрацювання і передавання інформації. В цей же час це і діяльність, направлена на оптимізацію всіх видів інформаційного спілкування, створення найбільш сприятливих умов для того, щоб цінності культури були освоєні людиною, ввійшли органічно в його спосіб життя"[56, с. 76];

- "... інформаційна культура не сама по собі і не ради самої себе, вона виступає інструментом в руках людини для її всестороннього розвитку ..."[56, с. 76];

- "Нормативно-оцінювальними критеріями стосовно інформаційної культури і минулого, і теперішнього, і майбутнього можуть бути визначення як "низька", "висока", "оптимальна", "недостатня" і т.д." [56, с. 76].

Близький до оптимального рівень інформаційної культури, на погляд А.П. Суханова [56, с. 76], повинен передбачати:

- організацію поряд з речовинним і енергетичним обміном найбільш раціонально влаштованого обміну інформацією;

- створення необхідних і достатніх умов для збирання, зберігання, опрацювання і передавання інформації;

- прилучення в рівній мірі всіх людей до цінностей духовної культури;

- оперативне забезпечення оперативними відомостями і знаннями всіх абонентів, які під'єднані до системи збирання, зберігання, опрацювання і передавання інформації.

Інформаційна культура включає в себе як невід'ємні такі моменти, як необхідний і достатній обсяг відомостей, їх оптимальний надлишок, високі естетичні достоїнства, соціальна значущість, пізнавальна, морально-етична цінність і інші. Отже, інформаційна культура має системно-структурну будову, в якій можна виділити системно-утворююче ядро. Ним є інформаційна діяльність людей, обумовлена характером і рівнем розвитку суспільства. Ця діяльність у відповідності до потреб людей проявляє себе як двостій процес: з одного боку, це використання накопичених і вироблених відомостей, а з іншого – їх створення і закріплення на різного роду матеріальних носіях.

Розглядаючи інформаційну культуру з точки зору її структури, можна виділити різні особливості її прояву у відповідності з галузями інформаційної діяльності [56, с. 76-77].

В.А. Виноградов, Л.В. Скворцов [6] дають також визначення інформаційної культури як в широкому, так і вузькому розумінні. В широкому розумінні інформаційна культура тлумачиться як

сукупність принципів і реальних механізмів, які забезпечують позитивну взаємодію етнічних і національних культур, їх об'єднання в загальний духовний досвід людства [6, с. 10]. Тут інформаційна культура інтерпретується в плані історичного розвитку.

У вужчому розумінні інформаційну культуру автори [6] тлумачать як рівень розвитку інформаційних зв'язків в суспільстві і характеристику інформаційної сфери діяльності людей. При цьому зазначається, що формуванню інформаційної культури сприяють: оптимальні способи поведінки зі знаннями, даними, інформацією і подання їх зацікавленому споживачеві для розв'язування теоретичних і практичних задач; удосконалення технічних засобів виробництва, зберігання і передавання всеможливих повідомлень; розвиток системи освіти, підготовки людини до ефективного використання інформаційних технологій.

В цілому, оволодіння інформаційною культурою "є шлях універсалізації якостей людини, яка знаходить свій конкретний вираз в різних формах професійної і суспільної діяльності" [6, с. 28].

Аналізуючи поширені уявлення, згідно яких інформаційну культуру слід трактувати як певні знання та уміння, Л.В. Скворцов зазначає: "Досвід проте показує, що оволодіння знаннями і вміннями – це лише один аспект інформаційної культури... Розшифрування поняття інформаційної культури припускає вияв її об'єктивності як реальності, в якій живуть і діють індивіди, незалежно від того, наскільки досконало вони володіють комп'ютерною технікою і прийомами складання програм" [53, с. 15].

Близькі до наведених вище тлумачення інформаційної культури знаходимо в роботах Е.П. Семенюка [52, с. 10], в яких інформаційна культура визначається як інформаційний компонент людської культури в цілому, який об'єктивно характеризує ступінь розвитку інформаційної взаємодії і всіх інформаційних взаємовідносин в суспільстві; як інтегральне позначення рівня досконалості суспільства (людини) саме в інформаційній сфері діяльності [51].

Л.С. Винарик і А.І. Щедрін вносять у формулювання Е.П. Семенюка "невелике уточнення", яке на їх погляд повинно його конкретизувати: "інформаційна культура – це рівень практичного досягнення розвинутості інформаційної взаємодії і всіх інформаційних відносин в суспільстві, міра досконалості в оперуванні будь-якою необхідною інформацією" [5, с. 37]. Зазначається також, що під інформаційною культурою розуміється сукупність її складових: нових інформаційних технологій, технологічної, правової, соціологічної і ергономічної, які інформують людину і впливають на протікання соціальних процесів у суспільстві, колективі і виховання свідомого ставлення людини до праці, прав і обов'язків [5, с. 37].

Соціально-філософський аналіз чинників та особливостей процесу становлення, функціонування та розвитку інформаційної культури особи проводить Н.Г. Джинчарадзе. На думку автора інформаційна культура особи і суспільства є одним з істотних показників рівня задоволення соціальних, політичних, економічних, духовних та інших потреб [16, с. 3]. За визначенням Н.Г. Джинчарадзе інформаційна культура (у широкому аспекті) є цілісною соціальною системою – одним з найважливіших багатогранних чинників загальної культури людства, сукупністю усіх видів комунікативно-інформаційної діяльності людини та її наслідків, виступає як своєрідний соціально-духовний регулятор та інтелектуальний саморегулятор, дієвий засіб культуротворчої практики в інформаційно-духовному просторі. Інформаційна культура (у вужчому аспекті) – це насамперед система інформаційної освіти і виховання, специфічний спосіб наслідування суспільних здобутків з метою соціалізації особи, її всебічного розвитку та професійної підготовки. Інформаційна культура як цілісна система вміщує в себе багатоаспектні, взаємозв'язані елементи – інтелектуальний потенціал, інформаційний світогляд, інформаційний менталітет, інформаційно-орієнтаційну діяльність, мікро- та макроінфомодель, інфорпотребу та ін. [16, с. 13].

Проведений аналіз літератури дає підстави зробити висновок, що нове поняття "інформаційна культура" появляється з становленням інформаційного суспільства, основною особливістю якого є переважання інформаційної діяльності в усіх сферах суспільного виробництва, в мистецтві, бізнесі, освіті, і здійснення інформаційної взаємодії на основі інформаційних і комунікаційних технологій; інформаційна культура як складова культури як такої є фундаментальним виміром життя в постіндустріальному суспільстві.

Головним джерелом культури є діяльність; інформаційна діяльність є головним джерелом інформаційної культури. При цьому ті чи інші результати діяльності (як і її різноманітні види) можуть набути статусу "культури" лише тоді, коли вони сприяють утвердженню людини як людини, розвитку її сутнісних сил і здібностей, звеличенню особистості.

Слід розрізнати інформаційну культуру суспільства і інформаційну культуру особи.

Під інформаційною культурою суспільства будемо розуміти інтегральний показник досягнутого рівня розвитку інформаційних зв'язків у суспільстві і характеристики інформаційної сфери діяльності людей. Інформаційна культура характеризує здатність суспільства ефективно використовувати наявні в його розпорядженні інформаційні ресурси і засоби інформаційних комунікацій, а також застосовувати для цих цілей передові досягнення в галузі розвитку засобів інформатизації і інформаційно-комунікаційних технологій.

Інформаційна культура особи є інтегральним показником рівня її досконалості в інформаційній сфері діяльності.

Основою інформаційної культури особи є знання про інформаційне середовище, закони його функціонування та розвитку, а головне – вміння орієнтуватися в безмежному сучасному світі інформації, раціонально використовувати засоби сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для задоволення інформаційних потреб.

В інформаційній культурі особи можна виділити (хоча досить умовно) такі взаємозв'язані складові: інтелектуальний (інформаційно-інтелектуальний) потенціал, інформаційний світогляд,

інформаційні ціннісні орієнтації, інформаційні потреби, інформаційно-операційну діяльність (праксеологічний компонент).

Інтелектуальний потенціал – це певна система інтелектуальних здатностей до будь-яких форм пізнання, діяльності, творчості; є складовою інтелектуальної готовності до активної інформаційної діяльності; можна характеризувати наявністю певних вмінь розв'язувати інтелектуальні задачі.

Інформаційний світогляд – це певна система поглядів на інформаційну сферу суспільства, її формування та механізми функціонування, особистісні переконання, ідеали, загальноприйняті положення, які зумовлюють духовно-практичне ставлення людини до інформаційного світу, її спосіб сприйняття, осмислення, оцінки довкілля і самої себе як конкретного суб'єкта пізнання і практики; можна характеризувати сукупністю уявлень, переконань, знань та умінь. Як зазначає С.Г. Антонова, інформаційний світогляд виробляється не стільки як певна модель установок особистості, скільки як процес володіння навичками розуміння чужого судження, співвіднесення його з власним. Інформаційний світогляд формується як неперервний процес розширення і поглиблення знань і обґрунтування на цій базі власних переконань [1].

Інформаційні ціннісні орієнтації – це орієнтації на те в інформаційній сфері, чому людина вірить; цінності вказують на значення певних явищ в інформаційній сфері, які оцінюються в плані добра і зла, істини і неістини, краси і бридоти, допустимого і забороненого, справедливого і несправедливого і т.п. Про орієнтування на ту чи іншу цінність можна говорити тільки тоді, коли суб'єкт запроєктував у своїй свідомості (чи підсвідомості) оволодіння нею. А це людина робить, враховуючи не тільки свої потреби, але й свої можливості. Слід зазначити, що для окремих індивідів шлях формування ціннісних орієнтацій може бути не від потреб до цінностей, а протилежний: переймаючи від оточуючих людей погляд на дещо як на цінність, гідну того, щоб на неї орієнтуватися в своїй поведінці і діяльності, людина може тим самим закладати в собі основи нової потреби, якої у неї раніше не було.

Інформаційні потреби є вираженням активного, творчого характеру відношення особи до інформаційно-комунікаційних процесів, поповнення знань, інформаційного середовища. Потреби викликають активність людини і направляють її на оволодіння певними інформаційними цінностями, виступаючи тим самим як програми життєдіяльності.

Інформаційно-операційна діяльність (праксеологічний компонент) – активна діяльність особи в інформаційній сфері, в процесі якої відбувається становлення інформаційної культури, інформаційного потенціалу.

Праксеологічний компонент інформаційної культури виконує перетворювальну функцію і характеризується наявністю певних умінь та навичок здійснювати інформаційну діяльність, направлену на створення духовних і матеріальних цінностей та формування самої людини. Очевидно, що можливості інформаційної діяльності різних фахівців визначаються освоєними методами розв'язування інформаційних задач (задач в широкому розумінні), умінь і навичками, методологічними орієнтаціями.

Наприклад, для вчителя праксеологічний компонент інформаційної культури можна визначити в загальних рисах як комплекс знань, умінь і навичок, які дозволяють вчителю використовувати в комфортних і здоров'язберігаючих умовах сучасні інформаційні та комунікаційні технології в навчанні і вихованні з метою підготовки учнів як продуктивних громадян інформаційного суспільства.

Уміння і навички, які характеризують цей компонент інформаційної культури сучасного фахівця, можна поділити на кілька груп:

1. Володіння основними поняттями інформатики.
2. Загальнопізнавальні (інформаційно-пошукові, комунікативні, аналітико-синтетичні, узагальнювати, конкретизувати, систематизувати, грамотно здійснювати постановку задач, будувати інформаційні моделі досліджуваних процесів і явищ та аналізувати їх (при необхідності з використанням засобів сучасних технологій), формувати і обґрунтовувати гіпотези, інтерпретувати та оцінювати результати, передбачати наслідки прийраних рішень, алгоритмізувати, самостійно здобувати нові знання і формувати навички в інформаційній сфері, подавати знання).
3. Раціонально і своєчасно використовувати інформаційні та комунікаційні технології для задоволення інформаційних потреб, здійснення професійної діяльності.

Наведені компоненти в кожному конкретному випадку можуть уточнюватися та наповнюватися відповідним змістом з врахуванням специфіки діяльності фахівця.

Основними факторами розвитку інформаційної культури сучасного суспільства є:

- система освіти, яка визначає загальний рівень інтелектуального розвитку людей, їх матеріальних та духовних потреб;
- інформаційно-комунікаційна інфраструктура суспільства, яка визначає можливості людей своєчасно одержувати, передавати і використовувати необхідні їм відомості, а також оперативно здійснювати ті чи інші інформаційні комунікації;
- демократизація суспільства, яка визначає правові гарантії доступу людей до необхідних їм відомостей;
- розвиток економіки країни, від якого залежать матеріальні можливості одержання людьми необхідної освіти, а також придбання і використання сучасних засобів інформаційної техніки [32, с. 167].

Необхідно відзначити, що рівень інформаційної культури суспільства може бути не тільки інтегральним показником його розвитку, а також одним з найважливіших рушійних факторів цього розвитку. Адже на сучасному етапі розвитку цивілізації здійснюється перехід до нового технологічного устрою, який базується на широкомасштабному використанні інформації і наукових

знань практично в усіх сферах людської діяльності. Саме тому суспільство XXI століття слушно називають "суспільством знань", бо саме знання визначають і матеріальне, і духовне життя. Самі знання постійно примножуються, і людина, природно, витрачає все більше часу на набуття знань [34, с. 9]. Без широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, ефективність використання яких залежить від рівня розвитку, освіченості, інформаційної культури людини, успішно здійснювати діяльність в більшості предметних галузей практично неможливо. Саме тому питання розвитку інформаційної культури суспільства (і кожної людини зокрема) як необхідної умови його стійкого і безпечного розвитку в принципово новому високоавтоматизованому і надзвичайно насиченому інформаційному середовищі, повинні перебувати в центрі уваги держаної політики не тільки всіх країн світового співтовариства, але й багатьох міжнародних організацій (прикладом такої організації є ЮНЕСКО). Так, в останні роки ЮНЕСКО поширило ряд документів, які орієнтують системи освіти країн світового співтовариства все більшу увагу приділяти інформаційним аспектам сучасного етапу процесу розвитку цивілізації, питанням розвитку інформаційної культури суспільства (особи). Ці системи повинні забезпечити одержання людиною не тільки знань про швидко зростаючі можливості сучасної інформаційної інфраструктури суспільства, але й умінь ефективного використання цих можливостей в житті і професійній діяльності.

Тому девіз "Від комп'ютерної грамотності – до інформаційної культури суспільства" повинен стати для системи освіти домінуючим на найближчі десятиліття XXI століття [32, с. 168].

Формуванню основ інформаційної культури особи в процесі навчання присвячено ряд досліджень [2, 14, 7, 12, 22, 23, 35, 30, 40, 41, 38, 48, 49, 55, 62]. Значна частина з них стосується формування певних аспектів інформаційної культури учнів загальноосвітніх шкіл в процесі навчання інформатики.

Особливої уваги набуває проблема формування інформаційної культури вчителя. Оскільки вчитель є ключовою фігурою проведення в життя ідеології сучасних інформаційних та комунікаційних технологій, інформатизації навчального процесу, формування інформаційної культури учнів, підготовки підростаючого покоління до повноцінної плідної життєдіяльності в інформаційному суспільстві, підвищення якості, доступності та ефективності освіти. "Треба наголосити, – пише В.Г. Кремень, – що навіть при застосуванні найсучасніших комп'ютерних систем, високих телекомунікаційних технологій, які поза всіляким сумнівом, стимулюють динаміку та ефективність навчального процесу, підвищують інтерактивність освітнього середовища, ніщо і ніхто не спроможний повністю витіснити і замінити мистецтво безпосереднього педагогічного діалогу "Вчитель-Учень". Тому у XXI столітті особливо важливою є підготовка високопрофесійних педагогічних та науково-технологічних працівників, які відповідають інтеграційному критерію "педагогічна майстерність + мистецтво комунікації + нові технології" [34, с. 11].

Підготовці вчителя до використання інформаційних технологій в навчальному процесі, формування основ інформаційної культури вчителя присвячено дослідження М.І. Жалдака, Е.І. Кузнецова, М.П. Лапчика, Н.В. Морзе, А.Л. Столяревської, в яких знайшли вирішення різноманітні аспекти проблеми.

Попри велике наукове і практичне значення згаданих досліджень проблема формування інформаційної культури вчителя потребує подальшого дослідження. Зокрема, потребують розробки на основі точного прогнозу і всестороннього аналізу довготривалих цілей і перспектив інформатизації освіти методичні системи формування інформаційної культури майбутніх вчителів різних спеціальностей як важливої складової професійної культури, які враховували б зміну парадигм освітнього процесу, надзвичайно динамічний розвиток освітньої галузі інформатики, зростаючу роль інформаційних та комунікаційних технологій, сприяли б забезпеченню інтеграції вітчизняної освіти у міжнародний освітній простір.

Модель системи формування інформаційної культури майбутнього вчителя є складовою моделі системи його профільної підготовки і повинна базуватися на моделі діяльності вчителя, яка може бути спрогнозована, виходячи з тих основних функцій (типів діяльності та типових завдань діяльності), які повинен виконувати цей фахівець. Зокрема, нормативні моделі випускників вищих навчальних закладів та моделі їх підготовки подаються в стандартах освіти: освітньо-кваліфікаційна характеристика встановлює галузеві кваліфікаційні вимоги до виробничої і соціальної діяльності випускника вищого навчального закладу з певної спеціальності та освітньо-кваліфікаційного рівня і вимоги до якостей особи, яка здобула певний освітній рівень відповідного фахового спрямування; освітньо-професійна програма встановлює галузеві норми, щодо підготовки випускника [9, 10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова С.Г. Информационное мировоззрение (к вопросу об определении сущности понятия) // Проблемы информационной культуры. Международная академия информатизации. – 1994. – С. 25-32.
2. Близнюк М.М. Формування основ інформаційної культури у студентів вищих навчальних закладів прикладного та декоративного мистецтва: 13.00.02. Дис... канд. пед. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 208 с.
3. Велихов Е.П. Новая информационная технология в школе. // Информатика и образование. – 1986. – №1. – С. 18-22.
4. Вильямс Р., Маклин К., Компьютеры в школе. – М.: Прогресс, 1988. – 336 с.
5. Винарик Л.С., Щедрин А.Н. Информационная культура: эволюция, проблемы. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. – 144 с.

6. Виноградов В.А., Скворцов Л.В. Создание информационной культуры для Европы. Доклад на VI конференции ЕКССИД. 23-25 марта 1991 г. Кентерберри, Великобритания. // Теория и практика общественно-научной информатики. – 1991. – №2. – С. 5-29.
7. Вишинська Г.В. Формування інформаційної культури особистості майбутнього офіцера: 20.02.02. Дис... канд. пед. наук. – Хмельницький, 2002. – 214 с.
8. Воробьев Г.Г. Информационная культура в управленческом труде. – М.: Экономика, 1971. – 106 с.
9. Галузеві стандарти вищої освіти. Напрямок підготовки 0101 Педагогічна освіта. Спеціальність 6.010100 Педагогіка і методика середньої освіти. Математика. I. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра. II. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра. Видання офіційне / М.І. Шкіль, Г.О. Грищенко, М.Ф. Вознюк і ін. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2003. – 63 с.; 83 с.
10. Галузеві стандарти вищої освіти. Напрямок підготовки 0101 Педагогічна освіта. Спеціальність 6.010100 Педагогіка і методика середньої освіти. Фізика. I. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра. II. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра. Видання офіційне / Г.О. Грищенко, В.М. Андронов, Л.А. Булавін і ін. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2003. – 66 с.; 74 с.
11. Гетманова А.Д. Логика. Для педагогических учебных заведений. – М.: Новая школа, 1995. – 416 с.
12. Гладченко О.В. Формування інформаційної культури студентів вищого навчального закладу фінансового профілю // Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць / Редкол. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – Вип. 6. – 2003. – С. 92-105.
13. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 576 с.
14. Гончарова О.Н. Формирование основных компонентов информационной культуры учащихся при изучении информатики в старших классах с использованием среды электронного учебника: 13.00.02. Дис... канд. пед. наук. – Симферополь, 1999. – 179 с.
15. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
16. Джинчарадзе Н.Г. Інформаційна культура особи: формування та тенденції розвитку (соціально-філософський аналіз): 09.00.03. Дис... д-ра філос. наук. – К., 1997. – 425 с.
17. Ершов А.П. Компьютеризация школы и математическое образование // Программирование. – 1990. – №1. – С. 5-25.
18. Ершов А.П. О предмете информатики // Вестник АН СССР. – 1984. – № 2. – С. 112-113.
19. Ершов А.П. Программирование – вторая грамотность / ЭКО. – 1982. – №2. – С. 143-156.
20. Ершов А.П. Школьная информатика в СССР: от грамотности – к культуре. Информатика и компьютерная грамотность. – М.: Наука, 1988. – С. 6-23.
21. Ершов А.П., Звенигородский Г.А., Первин Ю.А. Школьная информатика (концепции, состояние, перспективы): Препр. №152, Новосибирск: ВЦСО АН СССР, 1979.
22. Жалдак М.И. Система подготовки учителя к использованию информационных технологий в учебном процессе: 13.00.02. Дис... в форме науч. докл. докт. пед. наук. – М., 1989. – 48 с.
23. Жалдак М.И. Основы інформаційної культури вчителя // Використання інформаційних технологій в навчальному процесі. Зб. наук. праць. – К. МНО УРСР. КДПІ ім. О.М. Горького, 1990. – С. 3-24.
24. Жалдак М.И., Ковбасенко Б.С., Рамський Ю.С. Обчислювальна математика. Спецкурс факультативних занять у 9 і 10 класах. – К.: Радянська школа, 1973. – 184 с.
25. Жалдак М.И., Рамський Ю.С. Елементи програмування. Посібник для вчителів. – К.: Радянська школа, 1976. – 208 с.
26. Жалдак М.И., Рамський Ю.С. Програмування на мікрокалькуляторах. Посібник для самоосвіти вчителів. – К.: Радянська школа, 1985. – 226 с.
27. Изучение основ информатики и вычислительной техники. Под ред. А.П.Ершова, В.М.Монахова Ч.2. – М.: Просвещение, 1986.
28. Информатика / Под. Ред. Н.В. Макаровой. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 768 с.
29. Информационная культура личности: прошлое, настоящее, будущее. Труды международной научной конференции. Тезисы докладов КГКА. Краснодар-Новороссийск. 11-16 сентября 1996 г. – 490 с.
30. Ключко В.І. Нові інформаційні технології навчання математики в технічній вищій школі: 13.00.02. Автореф. дис... докт. пед. наук. – К., 1998. – 36 с.
31. Коган В.З., Уханов В.А. Человек: информация, потребность, деятельность. – Томск: Изд-во Томского университета, 1991. – 192 с.
32. Колин К.К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика. Учебное пособие для вузов. – М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 350 с.
33. Комарова Е.И. Культура управления: измерение и изменение // Управление персоналом. – 1977. – №5. – С. 32-36.
34. Кремень В.Г. Українська освіта в добу глобалізації // Директор школи, ліцею, гімназії. Науково-практичний журнал для керівників закладів освіти. – №6, 2002. – С.4-12.
35. Кузнецов Э.И. Общеобразовательные и профессионально-прикладные аспекты изучения информатики и вычислительной техники в педагогическом институте. 13.00.02. Автореф. дис... докт. пед. наук. – М., 1990. – 36 с.
36. Ладенко И.С. Предисловие // Информатика и культура. Сб. научн. трудов – Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1990. – С. 3-5.

37. Ларцев В.С. Социокультурный генезис личности. Социально – философский анализ. – К.: Принт-экспресс, 2002. – 360 с.
38. Левшин М. Педагогічна сутність поняття "інформаційна культура" особистості // Вища освіта України. – 2002. – №3. – С. 67-74.
39. Милитарев В.Ю., Яглом И.М. Информационная культура эпохи НТР. // Информатика и культура. – Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1990. – С.94-108.
40. Михайлиди С.В. Формирование элементов информационной культуры школьников при обучении математике в 5-6 классах: 13.00.02. Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1992. – 17 с.
41. Морзе Н.В. Система методичної підготовки майбутніх вчителів інформатики в педагогічних університетах: 13.00.02. Автореф. дис... докт. пед. наук. – К., 2003. – 39 с.
42. Новый иллюстративный энциклопедический словарь / Ред. кол.: В.И. Бородулин, А.П. Горкин, А.А. Гусев и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998 – 912 с.
43. Основы информатики и вычислительной техники: Программа для средних учебных заведений. – М.: Просвещение, 1985.
44. Осокин Ю.В. Антология исследований культуры. Т1. Интерпретация культуры. – Спб.: Университетская книга, 1997. – 640 с. (серия «Культурология XX век») // Рецензия в журнале Вопросы философии. – 1999. – №9. – С.143-147.
45. Программа курса «Основы информатики и вычислительной техники»// Микропроцессор. Средства и системы. – 1986. – №2. – С.86-89.
46. Радю Дж. Идея культурного прогресса в современном мире: Пер. с рум. – М.: Прогресс, 1984. – 176 с.
47. Ракитов А.И. Наука, технология, культура в контексте глобальных трансформаций и перспективы устойчивого развития России – Наука, технология, культура (глобальный процесс и проблемы России): Пробл. темат. сб. / РАН ИНИОН. – М., 1999. – С. 5-86.
48. Рамський Ю. С. Формування інформаційної культури вчителя математики при вивченні методів обчислень у педагогічному вузі // Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць / Редкол. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – Вип.2. – 2000. – С. 25-47.
49. Рамський Ю. С., Балик Н.Р. Методичні основи вивчення експертних систем у школі. – К.: Логос., 1997. – 114 с.
- 49.1. Рамський Ю. С. Інформаційне суспільство. Інформатизація освіти // Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць / Редкол. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – Вип. 7. – 2003. – С.16-28.
50. Самарский А.А. Предисловие // Компьютеры, модели, вычислительный эксперимент. Введение в информатику с позиций математического моделирования. – М.: Наука, 1988. – С. 3-15.
51. Семенюк Е.П. Перспективи розвитку інформаційної культури в Україні // Інформатизація та нові технології. – 1993. – №23. – С. 11-13.
52. Семенюк Э.П. Информатизация общества, культура, личность // НТИ. Сер. 1. – 1993. – №1. – С. 1-7.
53. Скворцов Л.В. Информационная культура и цельное знание: избранные труды / РАН ИНИОН. – М.: 2001. – 288 с.
54. Следзінський І.Ф., Ломакович А.М., Рамський Ю.С., Зароський Р.І. Техніка обчислень і алгоритмізація. Навчальний посібник для студентів фізико-математичних факультетів педінститутів. – К.: Вища школа, 1991. – 199 с.
55. Столяревская А.Л. Формирование информационной культуры студентов педагогических вузов при изучении курса информатики: 13.00.01. Дис... канд. пед. наук. – Харьков, 1998. – 172 с.
56. Суханов А.П. Информация и прогресс. Новосибирск: Наука, 1988. – 192 с.
57. Толковый словарь по основам информационной деятельности / Под ред. Ермошенко. – К.: УкрИНТЭИ, 195. – 252 с.
58. Украинский Советский Энциклопедический Словарь: В 3-х томах. – К.: Главная редакция УСЭ. – 1988. – Т2. – 1988. – 768 с.
59. Урсул А.Д. Проблемы информации в современной науке: Философские очерки. – М. Наука, 1975. – 287 с.
60. Шкиль Н.И., Жалдак М.И., Морзе Н.В., Рамский Ю.С. Изучение языков программирования в школе: Пособие для учителя. – К.: Рад. школа, 1988. – 272 с.
61. Шрейдер Ю.А. Проблемы развития инфосреды и интеллект специалиста // Интеллектуальная культура специалиста. – Новосибирск: Наука, 1988. – С. 110-136.
62. Ясінський А.М. Формування основ інформаційної культури школярів засобами інтегрованих завдань з інформатики. Автореф. дис... канд. пед. наук. – К., 2000. – 22 с.
63. Carrier, Carol A., Lambrecht, Judith L. Preparing Teachers for Using Computers in Instruction // Educational Technology, vol.24, N9, September 1984, p.p. 16-20.
64. Watt D. Computer Literacy: Issues and Directions for 1985. Academic Press, 1982.